

KRISTÓ GYULA

KEÁN, SZENT ISTVÁN KIRÁLY ELLENFELE

Az a név, amelyet Keán, Szent István király fegyverrel legyőzött ellenfele is viselt, *Keanus*, *Kean* alakokban a magyarországi krónikás anyagban három esemény sor kapcsán fordul elő. Egy Kean *első* ízben Anonymus munkájában szerepel Attila hun király és a magyar honfoglalás közti időben mint Nagy Keán (*Keanus magnus*), Bulgária vezére, aki Bulgáriából kijöve a görög császár segítségével és tanácsára elfoglalta a Duna-Tisza közti földet egészen az oroszok és a lengyelek határáig, s – Bulgáriából származó – szlávokat és bolgárokat telepített oda. E Keán leszármazottja Salán, a honfoglaló magyarok ellenfele, aki a bolgárok vezérével tartott rokonságot.¹ A modern kutatás nem feltétlenül hajlik annak elfogadására, hogy e helyütt a honfoglalás előtti dél-erdélyi és dél-alföldi bolgár fennhatóság² emléke maradt volna meg, hanem úgy véli: P. mester rendszeresen későbbi népeket tett meg a honfoglaló magyarok ellenfeleivé.³ Bármiként is álljon a helyzet, annyi kétségtelen: a Keán név szerepeltetésére ez a feltevés nem nyújt magyarázatot. Az Anonymusnál előforduló szereplők egy része bizonyosan helynévből életre keltett személy (pl. Laborc, Zobor, Gyalu stb.),⁴ ám Keánt aligha helyezhetjük ebbe a sorba. Márpedig ha a Keán személy említések Anonymus nem saját kora viszonyait vetítette vissza, és nem helynévből hozott létre történeti személyiséget, akkor csak két lehetőségre gondolhatunk reálisan: vagy forrásból merítette a nevet,⁵ vagy egy hajdan Magyarországon élt Keán tett szert olyan hírnévre, hogy emléke századok múltán sem ment feledésbe. Aligha tévedett Anonymus e Keán bolgár eredetében, hiszen a Keán név török méltóságjelölő (*kayan*) származéka,⁶ amely számos népnél volt használatban az I. évezred utolsó századaiban (a türköknél, az

¹ EMERICUS SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricum. I–II.* Budapestini 1937–1938. (a továbbiakban: SRH.) I. 48., 51., 86.

² Erre I. BÓNA ISTVÁN: in: *Erdély története. Főszerk. KÓPECZI BÉLA.* I. Bp. 1986. 189–194.; GYULA KRISTÓ: *K voprosu o bolgarskom vladycstve na Al'fel'de v IX. v.* In: *Vtori mez'dunaroden kongres po balgaristika. Dokladi. 6. Balgarskite zemi v drevnostta. Balgarija prez srednovekovieto.* Sofija 1987. 265–272.

³ GYÖRFFY GYÖRGY: *Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás?* Bp. 1988. 67–100.; KRISTÓ GYULA: *Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp. 1983. 132–190., 498–511.

⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: *Krónikáink és a magyar őstörténet.* Bp. 1948. 21.

⁵ Uo. 23.; GYÖRFFY GYÖRGY: a 3. jegyzetben i. m. 81.

⁶ MELICH JÁNOS: *A honfoglaláskori Magyarország.* Bp. 1925–1929. 40–42.

avaroknál, a kazároknál és a bolgár-törököknél). Az egyik magyar törzsfő gyula méltóságjelző nevének személynévvé válása a bizonyosság arra, hogy a *kaγan* méltóságnév is perszónifikálódhatott, s a tisztség viselőjének személynévévé (személynévként használatos megnevezésévé) válhatott.

Arra vonatkozóan, hogy honnan ismerhette a XIII. század elején Anonymus a Keán nevet, e névnek a XIV. századi krónikakompozícióban való kétszeri előfordulása szolgálhat magyarázatul. A X. század második felére vonatkozik a krónika 30. fejezetének megjegyzése – ez egyszersmind egy Keánra vonatkozó *második* tudósítás –, amely szerint Géza fejedelem azon Beliud tanácsára és segítségével nyerte el Sarolt (Gyula leánya) kezét, aki Kulan földjét birtokolta. Kulan Beliudhoz adta leányát, hogy tulajdon testvére, Keán ellen harcoljon. Kulan – halála után – földjét Beliudnak örököltette el.⁷ Archaikus színezetű tudósítással állunk szemben.⁸ Ha az itt említett szereplők nem krónikások leleményének köszönhetik létüket, hanem a X. század második felének valóságos történeti szereplői voltak, akkor joggal tehetünk kísérletet a krónika tudósításának értelmezésére. Eszerint Géza fejedelem Beliud révén jutott hozzá Sarolt kezéhez, vagyis Beliud – nyilván mind térben, mind a kapcsolatokat tekintve – közel állt az erdélyi Gyulák családjához. A történetben szereplő testvérpár, Kulan és Keán történeti hitelét erősítheti, hogy Kulan neve – Keánéhoz hasonlóan – a törökből értelmezhető (*„vad ló”*).⁹ Azt is megtudjuk, hogy a két testvér között ellentét feszült, hiszen Kulan éppen azért adta oda feleségül leányát Beliudnak, hogy a rokoni kapcsolat révén leljen fegyvertársat testvére, Keán ellen. Kulan és Beliud (az após és a vő) kapcsolata maradandó eseménnyel járt, hiszen Kulan halála után földjét Beliud örökölte. Mivel Kulan és Keán is kapcsolódik az erdélyi Gyulák történetéhez, nagy valószínűséggel állíthatjuk, szállásterületük a Gyuláké közelében (attól legalábbis nem nagy távolságra) feküdt. Kérdés: Magyarországra lokalizálható-e Kulan és Keán földje? Györffy György korábban úgy foglalt állást, hogy Kulan egy Magyarországgal szomszédos földet uralt,¹⁰ újabban azonban akként vélekedik, hogy „Kolán minden bizonnyal azonos az Önd vezértől leszármazó Kalánnal, akitől a Bár-Kalán-nemzetség ered. Kalán a Tisza melléke és Csongrád vár ura volt, de a Hunyad megyei *Bár*, *Kalán* és *Kaján* helynevek és a Bár-Kalán-nem itteni birtokai arra engednek következtetni, hogy Hunyad megye nyári legelőterületük volt”.¹¹ Ez azt jelenti, hogy Györffy feladta korábbi nézetét, s újabb

⁷ SRH. I. 291.

⁸ GYÖRFFY GYÖRGY: a 4. jegyzetben i. m. 23. L. még GYÖRFFY GYÖRGY: a 3. jegyzetben i. m. 8. A történet krónikabeli lejegyzésének idejére I. ELEMÉR MÁLYUSZ–JULIUS KRISTÓ: *Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1. Ab initiis usque ad annum 1301.* Bp. 1988. 161–162.

⁹ MELICH JÁNOS: i. m. 40.

¹⁰ GYÖRFFY GYÖRGY: a 4. jegyzetben i. m. 23. L. még GYÖRFFY GYÖRGY: *A honfoglaló magyarok települési rendjéről.* *Archaeologiai Értesítő* 1970. 229.

¹¹ GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve.* Bp. 1977. (a továbbiakban: IK.) 100. L. még GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–III.* Bp. 1963–1987. (a továbbiakban: TF.) III. 279–281.

álláspontja szerint Kulán földje Dél-Erdélyben és az attól nyugatról határos vidéken volt. Utóbb ezt Keánra is kiterjesztette, s immár nemcsak Kalánt, hanem Keánt is „a Tisza mentén és Hunyadban birtokló Bár-Kalán vezéri nemzetséghez” sorolta. Ezzel részint összhangban, részint ellentmondásban Keánt magyar főembernek tekinti, „akitől a Keán nemzetség származik”.¹² Magunk – nem előzmények nélkül¹³ – más megfontolás alapján hajlunk arra, hogy Kulánt és Keánt magyarországi (Magyarországon birtokos) főembernek gondoljuk. Ha ti. idegenek (bulgáriai bolgárok) lennének, bizonyosra vehető, hogy emléküket a magyarországi hagyományban nem élt volna hosszú évtizedeken keresztül, s nem került volna sor arra, hogy nevüket – legkorábban a XI. század végén – krónikába lejegyezhessek. Nevük fennmaradása kézenfekvőnek látszik abban az esetben, ha magyarországi előkelőknek tekintjük őket, akiknek emlékét későbbi korokban ugyancsak Magyarországon élt leszármazóik nem engedték feledésbe merülni.

Következtetéseinkben még egy lépéssel tovább mehetünk: tudjuk, hogy Géza fejedelem keze ember vértől volt szennyes, kemény háborúkat kellett folytatnia a Kárpát-medencén belül.¹⁴ Mind a mai napig egyetlen személyt sem nevezhetünk meg Géza ellenfelei sorából. A fent idézett történet értelmezése megadja annak lehetőségét, hogy legalább egy ellenfelet megnevezhessünk: Keánt. Ha ugyanis Beliud, Kulan rokona és szövetségese közreműködött Géza és Sarolt házasságának megkötésében, azaz a dunántúli Árpádok és az erdélyi Gyulák közti családi kapcsolat megszületésében, akkor logikusnak tetszhet annak feltételezése, hogy a frigy létesítése után Géza is ebbe a szövetségi rendszerbe tagozódott be, azaz Beliud és Kulán fegyvertársának, Keán ellenségének számított. Még azt sem szabad a valószínűtlenségek közé sorolnunk, hogy Géza esetleg maga is részt vett a Keán elleni fegyveres harcokban. Ha feltevéseink sorozata megállja a helyét, Keán már a X. század második felében ismertté tehetta a nevét azáltal, hogy testvérével, Kulannal, az erdélyi Gyulákhoz közel álló (vagy éppen a Gyulák családjába tartozó¹⁵) Beliuddal, sőt talán Árpád-házi Géza fejedelemmel szemben is sikerrel tartotta magát azon a területen, amely nem esett messze az erdélyi Gyulák szállásterületétől.

Egy bizonyos Keánra vonatkozó újabb, *harmadik* tudósítás úgyszintén a XIV. századi krónikakompozícióban, annak 66. fejezetében maradt meg. A Gyula elleni – 1003-ra keltezhető – hadjárat után értesülünk arról, hogy Szent István király hadat

¹² GYÖRFFY GYÖRGY: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. Századok 1983. 1104. 4. jegyzet.

¹³ ORTVAY TIVADAR: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. II. Bp. 1892. 617–619.; KARÁCSONYI JÁNOS: Szent István király élete. Bp. 1904. 20–21.; MELICH JÁNOS: i. m. 38–39.; BELITZKY JÁNOS: A törzsfői hatalom elsorvadása és a fejedelmi hatalom kialakulása. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk. SERÉDI JUSZTIÁN. I. Bp. 1938. 587–588.

¹⁴ SRH. I. 295., II. 379., 404.

¹⁵ TF. III. 279.

vezetett Keán, a bolgárok és a szlávok vezére ellen, amely népek természetes fekvésénél fogva igen megerősített helyeken laktak. István Keánt nagy nehézségek árán legyőzte, megölte, hatalmas mennyiségű kincseit megszerezte. A király őst, Zoltánt helyezte oda, aki ezen erdélyi részeket örökölte, és ezért nyerte az Erdélyi Zoltán nevet.¹⁶ Elterjedt – és ma uralkodónak mondható – nézet szerint a krónika e tudósításában Szent Istvánnak Sámuel bolgár cár elleni, egyetlen külső forrásból ismert hadjárata nyert megörökítést, vagyis eszerint Keán *külföldi* (Kárpát-medencén kívüli) személy lenne.¹⁷ E véleménnyel szemben nyomosan esik azonban latba az a körülmény, hogy a magyar krónika Istvánról szóló híryanaga *kizárólag* belföldi (Kárpát-medencei) vonatkozásokra terjed ki, s ha Keánt Sámuel bolgár cárral azonosítanánk, ez a tárgyalás ilyenfajta rendjében az egyetlen kivétel lenne. A Sámuellel való azonosítás esetén magyarázatra várna maga a Keán név is, hiszen immár nem káryan, hanem császár (azaz cár) volt, s amikor egy közel kortárs nyugat-európai szerző Sámuel székhelyét *Cesaries*nek nevezte,¹⁸ világos tanúbizonyságát adta annak: tudatában volt Sámuel *caesar* voltának. Nem utolsósorban pedig enyhén szólva kétes hitelűnek kellene tartanunk azt a krónikás információt, amely szerint Szent István Bulgáriában állította Keán (azaz Sámuel) helyébe az utóbb Erdélyinek mondott Zoltánt. Ilyen lépésre annál kevésbé ragadtathatta magát István király, mivel az 1010-es évek közepén, végén folyó bizánci–bolgár háborúban – bizánci szövetségesként – maga csak epizód szerepet játszott. Aki helytartót állíthatott Sámuel, illetve rövid életű utódai helyére, az a háború győztese, II. Bolgárölő Baszileiosz császár volt.¹⁹

A régebbi szakirodalomban gyakorta hangoztatott nézet szerint Keán *belföldi* (azaz Kárpát-medencei) ellenfele volt István királynak. Pauler Gyula Keánt Ajtonnyal azonosította, de halvány eshetőségként felvetette, hogy Keán „valami bolgár fejedelem” volt.²⁰ Acsády Ignác Keánt az erdélyi Gyulával vélte azonosnak.²¹ Ortvy Tivadar

¹⁶ SRH. I. 315–316.

¹⁷ MARCZALI HENRIK: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. I. Bp. 1895. 276. 2. jegyzet, 295–296.; HÓMAN BÁLINT: A honfoglaló törzsek meglepedése. Turul 1912. 111.; VÁCZY PÉTER: Gyula és Ajtony. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulója ünnepére. Bp. 1938. 503–506.; GYÖRFFY GYÖRGY: a 4. jegyzetben i. m. 156.; RISTO ILJOVSKI: Vizantisko-ungarski sojuz vo početokot na XI vek protiv Samuil i negovite naslednici. Zbornik radova Vizantološkog Instituta 1991. 96. stb. A forrást l. ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae. I–III. Budapestini 1937–1938. (a továbbiakban CF.). II. 969.

¹⁸ CF. II. 969.

¹⁹ IK. 288–289.; GEORGES OSTROGORSKY: Histoire de l'état byzantin. Paris 1969. 336.; V. N. ZLATARSKI: Istorija na bālgarskata dāržava prez srednite vekove. I. 2. Sofija 1927. 757–758. L. még GY. GYÖRFFY: Zur Geschichte der Eroberung Ochrids durch Basileios II. Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines. II. Beograd 1964. 149–154.

²⁰ PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp. 1899.² (reprint 1984.) 398–399.

²¹ ACSÁDY IGNÁCZ: A magyar birodalom története. Bp. 1903. 77.

akként foglalt állást, hogy Keán – hasonlóan Gyulához és Ajtonyhoz – „szintén magyar nemzetségi főúr volt”.²² Karácsonyi János szerint Keán tartománya Erdély északnyugati sarkában, a Szamos völgyében feküdt.²³ Melich János úgy vélte: „Keán Erdélyben afféle részfejedelem volt”.²⁴ Még Váczy Péter is arra a következtetésre jutott, hogy a XIV. századi krónikakompozíció 66. fejezete alapján „Keán országot valahol Erdély magas bércei közt kellene keresnünk”, ám végül is elvetette a forrás sugalmazta megoldást, s helyette kombinációk eredményeképpen szögezte le: „a kán név, a »bolgárok és szlávok fejedelme« cím, mindez elég nyomós érv arra, hogy Keánban, Sámuel bolgár cárt lássuk”.²⁵ Magunk arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy „Dél-Erdélyben (a Maros középső folyása mentén és attól délre) a magyar honfoglalás ellenére fennmaradt az egész X. század folyamán egy bolgárszláv fejedelemség, melynek élén a XI. század elején a Keán, azaz egy kagán (fejedelem) állt”.²⁶

E megállapításunk (amelynek tudománytörténeti előzményeiről az imént szóltunk) az elmúlt években afféle „botránykővé” vált a szakirodalomban, mivel egyes történészek és régészek számára egyszerűen hihetetlennek tűnt a magyarság „erőtlen-sége” a Kárpát-medence egészének megtisztítására idegen uralmi berendezkedés alól. Fodor István szerint „a honfoglaló magyarság ... éppen a bolgárok elleni harcokban foglalta el új hazáját, s nem férhet hozzá kétség, hogy *nyomban* (kiemelés tőlem - K. Gy.) véget vetett a Kárpát-medencén belüli bolgár uralomnak ... Ezért aligha tarthatjuk valószínűnek Kristó Gyula elgondolását sem, amely szerint a X. században Dél-Erdélyben bolgár fejedelemség volt”.²⁷ Györffy György a XIV. századi krónikakompozícióban olvasható Keán elleni hadjáratot a bolgár cár elleni katonai akcióval azonosítja, különben is a zavaros XIII. századi krónikaszöveg „*mint nem hitelt érdemlő forrás* ... nem ad alapot Istvánnak egy másik délerdélyi bolgár Keán elleni hadjárata feltevésére”. Ezt szerinte még további szempontok is valószínűsítik: „Taksony és Géza politikai és gazdasági súlya Kelet-Európában, ahol csak az ellenséges Bizánc és a szövetséges besenyők, oroszok és balkáni bolgárok jelentkeztek hatalmi tényezőként, kizárja egy önálló bolgár országocská feltevését Dél-Erdélyben. Az itteni sóbányákat egyébként a magyar vezérek a honfoglalás óta bírták, s ezek megtartására volt elég katonai erejük”. Egy másik munkájában kategorikusan tévesnek minősíti „a bolgár Keán állítólagos erdélyi lakhelyéről” vallott felfogásunkat. E kérdésben legfrissebben ekként nyilvánít véleményt Györffy György: „Célzatos történész írásokban felteszik, hogy Erdély a X.

²² ORTVAY TIVADAR: a 13. jegyzetben i. m. 617.

²³ KARÁCSONYI JÁNOS: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli hatáiról. Századok 1901. 1054–1055.

²⁴ MELICH JÁNOS: i. m. 38.

²⁵ VÁCZY PÉTER: i. m. 503., 505.

²⁶ KRISTÓ GYULA: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 109.

²⁷ FODOR ISTVÁN: Őstörténeti tévutak és történeti tudatunk torzulásai. Múzeumi Közlemények 1982/1. 128., 134. 40. jegyzet.

században részben vagy egészben bolgár uralom alatt maradt. Ezt cáfolják a X–XI. századi források és leletek adatai mellett az erőviszonyok is: az Európát bekalandozó és két nyugati királyság mellett Bizáncot adóztató magyarokról nem tehető fel, hogy az erdélyi sóbányákat a kivert ellenség kezén hagyták volna, s várait támaszpontnak egy Alföldre lezúduló támadásra”.²⁸ Bóna István még a Fodor István által feltételezett magyar–bolgár harcokat is kétségbe vonja: „a honfoglalás időpontjában nem állomásozott a Kárpát-medencében bolgár sereg, a magyaroknak a terület birtoklásáért nem kellett számottevő bolgár erővel mérkőzniük... Legfeljebb szokványos várőrségekkel (50–300 fegyveres) lehet e távoli végeken számolni. Erdélyben még emléküik sem maradt fenn”. Munkája más helyén arról ír: „A kisszámú erdélyi bolgár megszálló és az egyetlen (! – vö. fentebb a várőrségek emlegetését, *K. Gy.*) erdélyi bolgár erődítmény, a Maros jobb (északi) partján fekvő Belgrád az anyaországtól elszigetelve nem volt képes ellenállni a 895-ben rázúduló magyaroknak. Házai lángok martalékkául estek, a bolgár uralom helyi emlékét nem őrizte meg az erdélyi magyar hagyomány”.²⁹

A X. századi dél-erdélyi bolgár uralommal, egy dél-erdélyi Keán személyével szembeni elutasítás monotóniáját Makkai László törte meg annak feltételezésével, hogy Dél-Erdélyt csak 932 körül foglalták el a bolgároktól a magyarok,³⁰ bár a Makkai által erre forrásként használt Maszúdi-szöveg vonatkozó helyének dél-erdélyi lokalizálása több mint kétséges. A fenti nézetekkel szemben Makk Ferenc Szent István keleti – Bizánccal szövetséges és bolgárellenes – politikájába ágyazva fogadta el tényként a király Keán elleni hadjáratát.³¹ Hasonló álláspontot képvisel Petrovics István is.³² Az itt röviden idézett, számos ponton egymásnak is ellentmondó nézetek világosan mutatják, hogy távolról sincs egységes vélemény Keán, Szent István király ellenfele megítélésében a magyar történetírásban. Aligha csalatkozunk, ha kijelentjük: egységes, a valóságot tükröző álláspont csak akkor alakulhat ki, ha előítéletektől mentesen, nem benyomásokra, hanem a kútfőkre támaszkodva, a források gondos elemzése révén alakítunk ki véleményt.

²⁸ GYÖRFFY GYÖRGY: a 12. jegyzetben i. m. 1104. 4. jegyzet; GYÖRFFY GYÖRGY: in: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. SZÉKELY GYÖRGY. II. Bp. 1984. 1634.; GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarság keleti elemei. Bp. 1990. 174.

²⁹ BÓNA ISTVÁN: in: Erdély rövid története. Főszerk. KÖPECZI BÉLA. Bp. 1989. 105–106., 98.

³⁰ MAKKAI LÁSZLÓ: in: Erdély története, a 2. jegyzetben i. m. 271.

³¹ MAKK FERENC: Magyarország és keleti szomszédai Szent István korában. In: Szent István és kora. Szerk. GLATZ FERENC–KARDOS JÓZSEF. Bp. 1988. 84.

³² PETROVICS ISTVÁN: Szent István államszervezése. In: Az államalapító. Szerk. KRISTÓ GYULA. Bp. 1988. 76–77.

Mindenekelőtt abban kell állást foglalunk, hogy a magyarországi krónikás anyagban három eseménysor kapcsán előforduló Keán hány személynek tekinthető. Úgy véljük, itt két személyről van szó, méghozzá egy fiktív és egy valós történeti figuráról. Anonymus Nagy Keánja költött alak, a névtelen jegyző által életre keltett szereplők egyike. Anonymus e Keánt akár a korábbi krónikás anyagból, tehát írott forrásból, akár szóbeli hagyományból megalkothatta. Ugyanakkor a krónikakompozíció 30. és 66. fejezetében szereplő Keánt egyazon és valóságosan létezett történeti szereplőnek tekintjük. Egy efféle lehetőséget Melich János azzal utasított el, hogy Kulán és Keán is a X. század első harmadában születhettek, tehát aligha hihető, hogy a XI. század elején még éltek volna.³³ Ez azonban nem az egyetlen – bár kétségtelenül reális – értelmezési lehetőség. A mérvadó szakirodalom egyetért abban, hogy Géza és Sarolt házasságkötése Géza fejedelemsége előtt (azaz 967–971 körüli időben) történt.³⁴ Ha e házasságkötésnél Beliud tevőleges szerep játszott, legalább 20 évesnek kellett lennie, annyinak, mint Gézának. Eszerint születési ideje legkésőbb 945–950 közé tehető. Felesége, Kulan leánya nyilván valamivel fiatalabb lehetett: 950–955 körül születhetett. Kulan születési dátumául így a 930–935 körüli idő adódik. Testvére, Kean születhetett akár ekkor is, de akár generációs eltéréssel 950 körül is. Ez utóbbi esetben Keán az erdélyi Gyula leverésekor (1003-ban) alig múlt 50 éves. Úgy tűnik tehát, genealógiai megfontolás nem zárja ki Géza kori és az István kori Keán (a krónikakompozíció 30. és 66. fejezete Keánja) azonosíthatóságát.

Ha mármost e Keán szállásterületét nyomozzuk, perdöntő módon esik latba a krónikakompozíció 66. fejezetének azon megjegyzése, hogy Keán örökébe Erdélyben István király rokona, Zoltán lépett, akit ezért *Erdélyi Zoltánnak* (*Erdeelui Zoltan*) szoktak nevezni.³⁵ A korábbi szakirodalomból erre az adatra többen is hasonló értelmezésben utaltak.³⁶ Kétségtelen, hogy a 66. krónikafejezetben (annak végén) összekeveredett a Keán elleni hadjárat a Gyula ellenivel,³⁷ de ez nem jelent semmit a vonatkozásban, hogy emiatt a fejezet elején a Keánról és az Erdélyi Zoltánról írottak is hiteltelenek lennének.³⁸ Ma már persze nem tudjuk e „zavar” okát adni, de azt a lehetőséget, miszerint Gyula és Keán azonosak lennének (miként Acsády Ignác gondolta), bizvást kizárhatjuk. Egy efféle azonosításnak mindenekelőtt az mond ellent,

³³ MELICH JÁNOS: i. m. 38.

³⁴ VAJAY SZABOLCS: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai. 1. Szerk. KRALOVÁNSZKY ALÁN. Székesfehérvár 1967. 71.; IK. 64.

³⁵ SRH. I. 315–316.

³⁶ MELICH JÁNOS: i. m. 38.; BELITZKY JÁNOS: a 13. jegyzetben i. m. 587.

³⁷ A krónika romlott szöveg-hagyományára, „zavarosságára” I. KARÁCSONYI JÁNOS: A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle 1896. 469–470.; VÁCZY PÉTER: i. m. 503–504.; MÁLYUSZ ELEMÉR: Az V. István-kori gesta. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 58. Bp. 1971. 50–52. stb.

³⁸ Minderre I. KRISTÓ GYULA: a 26. jegyzetben i. m. 101–103.

hogy a krónika külön tárgyalja a Gyula és külön a Keán elleni hadjáratot. Ezt nyomtatékosította az a későbbi – éppen ezért kevésbé döntő bizonyosságot szolgáltató – szerkesztő, aki a Képes Krónika családja kódexeiben foglalt szöveget címekekkel látva el a Keán elleni hadjáratot Szent István király *hamadik* hadjáratának minősítette (a Koppány ellenit tekintve az elsőnek, a Gyula ellenit a másodiknak). Egyértelműen bizonyít Gyula és Keán azonosíthatósága ellen az a körülmény, hogy a krónika Gyulát István király nagybátyjának, Keánt pedig a bolgárok és a szlávok vezérének nevezte.

Márpedig ha Gyula és Keán két különböző személy volt, s Gyula mellett Keán is erdélyi illetőségű, mindkettőnek helyet kell szorítanunk a történeti Erdély területén. Több munkánkban törekedtünk annak valószínűsítésére, hogy Gyula „ország” Észak-Erdélyben volt, ahol ún. „honfoglaló” nemzetségek léte bizonyítható, ahol – ha nem is túl nagy számban – törzsnévi helynevek maradtak ránk, ahol a magyar etnikum számbeli fölénye következtében a XIII. századtól beköltöző románság a szláv eredetű helyneveket magyar közvetítéssel vette át.³⁹ Ettől eltérő módon viselkedik Dél-Erdély: ott nincsenek „honfoglaló” nemzetségek, még elvétve sem akadnak törzsnévi helynevek, s a szlávok jelentős számarányára mutat az, hogy a románok itt szláv eredetű helyneveket közvetlenül a szlávól – magyar közvetítés nélkül – vettek át.⁴⁰ Dél-Erdélynek ez az észak-erdélyitől eltérő helyzete kézenfekvővé teszi annak feltételezését, hogy ide helyeztük Keán földjét. Különbösen is, ha elfogadjuk Keán Kárpát-medencei voltát, máshová, mint a térség déli sávjába, aligha helyezhetjük uralmi körzetét, ugyanis csak itt volt meg a földrajzi szomszédság okán a lehetőség arra, hogy a *bolgárok* és szlávok felett országoljon. A Kárpát-medence déli sávjában (illetve az egész Kárpát-medencében) csak Dél-Erdély jöhet szóba. Ugyanis Makkai László szerint Dél-Erdélyben „egy részben bulgár-szláv, később pedig szórványosan orosz, egészében azonban közelebről meg nem határozható népiségű szláv lakosság ... tömeges középkori jelenlété”-vel számolhatunk, s „ez a szláv népesség legalábbis a 13. század közepéig fennmaradt, és saját nyelvét beszélte”.⁴¹ Nos, a X–XI. század fordulóján Keán ezeknek a bolgároknak és szlávoknak volt a vezére, s e bolgárok és szlávok jelenléte kölcsönzött sajátos színezetet Dél-Erdélynek a XI–XIII. században.

Keán dél-erdélyi volta mellett – úgy tűnik – még egy bizonyítékot felsorakoztathatunk. Ez pedig a középkori Keán (Kán) nemzetség korai története. (E nemzetség legfontosabb ágának vázlatos leszármazási tábláját l. alább a 27. oldalon.) Ismeretes, hogy e nemzetség birtokai – kisebb tömböktől eltekintve – két területen, Baranya

³⁹ KRISTÓ GYULA: a 26. jegyzetben i. m. 103–109.; KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 448–449. stb.

⁴⁰ MAKKAI LÁSZLÓ: Honfoglaló magyar nemzetségek Erdélyben. Századok 1944. 163–191.; MAKKAI LÁSZLÓ: in: Erdély története, a 2. jegyzetben i. m. 260–268., 255–257.; KRISTÓ GYULA: A 10. századi Erdély politikai történetéhez. Századok 1988. 25.

⁴¹ MAKKAI LÁSZLÓ: in: Erdély története, a 2. jegyzetben i. m. 257.

megyében és Erdélyben csoportosultak.⁴² A XIV. századi krónikakompozíció Ákos mester által írt része a XIII. század közepén élt László fia Gyulát egyenesen a honfoglaló Gyulától eredezteti,⁴³ holott a valóságban e László fia Gyula Kán nembeli előkelő volt. Magunk úgy véljük, krónikás kombinációval állunk e helyütt szemben. László fia Gyulát legalábbis két ok miatt kapcsolhatta a XIII. század végi krónikás az erdélyi Gyulák családjának honfoglaló tagjához. Egyrészt a középkorban oly fontos szerepet játszó név-megfelelés miatt: Ákos mester számára kézenfekvőnek tűnt a 900 körül élt Gyulát a vele kortárs, azaz XIII. század közepi (László fia) Gyula őséneket megtenni.⁴⁴ Másrészt: mivel e Gyula személyes ismerőse lehetett Ákos mesternek, a krónikás tudhatta, hogy birtokai vannak Erdélyben, ott, ahol a honfoglaló Gyula megtelepedett. E két mozzanatnak alkamasint már egyike elégséges lehetett volna a szerzőnek a honfoglaló Gyula és a vele kortárs László fia Gyula közti vérségi kapcsolat megalkotására, e két körülmény egybehangzóan tűnő tanúsága alapján pedig e kapcsolat immár maga lehetett a megfellebbezhetetlen bizonyosság. Pedig tévedett: az erdélyi Gyulák törzsből az az öt észak-erdélyi nemzetség eredeztethető, amely a középkori Erdélyben Belső-Szolnok, Doboka és Kolozs megyék területén birtokolt: azaz a Borsa, az Agmánd, a Zombor, a Szil vagy Kalocsa nemzetség és a Mikola-rokonság.⁴⁵ A Kán nemzetség feltételezésünk szerint a dél-erdélyi, Szent Istvánnal szemben csatát veszítő Keántól származik. Nem tagadjuk, a névazonosság is sugallja ezt az eredetet. A genus Keán és Kán (Kean és Kan) neve csak a korábbi időkben, a XIII. század első évtizedeiben fordul elő, „IV. Béla uralkodása után a nemzetség tagjai magukat mindig »az öreg Gyula bán ivadéká«-nak nevezgették”.⁴⁶ Joggal gondolhatunk arra, hogy a Keán nemzetségnév a X. század végi, XI. század eleji ősre utal, amelyet csak a XIII. század közepe után váltott fel a nádori, báni és vajdai méltóságot viselt, a század első felében élt Öreg vagy Nagy (Magnus) Gyulára – mint fiatalabb-ősre – való hivatkozás.

A szakirodalom korábban úgy vélekedett, hogy a Gyuláktól származó Kán nemzetség eredeti fészke Baranya megye volt, s a genus csak utóbb (valószínűleg a XIII. században) származott át Erdélybe.⁴⁷ Kétségtelen ugyan, hogy nemzetségi monostoruk

⁴² KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. Bp. 1901. 287–289. A Kán nem Keántól való származásra I. ORTVAY TIVADAR: i. m. 618–619.; GYÖRFFY GYÖRGY: a 12. jegyzetben i. m. 1104. 4. jegyzet (de GYÖRFFY utóbbi állásfoglalása – TF. III. 279. – szerint Kalán és Kaján mégis a Bár-Kalán nemzetségbe tartoztak).

⁴³ SRH. I. 290.

⁴⁴ L. MÁLYUSZ ELEMÉR: a 37. jegyzetben i. m. 59–60.

⁴⁵ Az öt nemzetségre I. MARKAI LÁSZLÓ: in: Erdély története, a 2. jegyzetben i. m. 260–268. (a Zombor vezette honfoglaló törzs alkotórészeiként). Arra, hogy ezek a Gyula-törzs nemzetségei voltak, I. KRISTÓ GYULA: a 40. jegyzetben i. m. 26–27.

⁴⁶ KARÁCSONYI JÁNOS: a 42. jegyzetben i. m. 281.

⁴⁷ TF. I. 250., II. 108. Korábban magunk is hasonlóan vélekedtünk: a 3. jegyzetben i. m. 275–276.

a Baranya megyei, Siklóshoz közeli Szenttrinitáson volt,⁴⁸ de ez legfeljebb csak annyit bizonyíthat, hogy a keresztény korban, azaz a XI. század elejét követően a nemzetség elei Baranyában éltek. Legalább ennyi alappal gondolhatunk a Kán nemzetség erdélyi eredetére. A genus írott forrásban egyik legkorábban előforduló tagja, a már említett Nagy Gyula 1201-ben erdélyi vajda és gyulafehérvári ispán, 1214-ben visszakerült a vajdai tiszt birtokába, s ekkor kísérletet tett arra, hogy a vajdai méltóság mellett a szolnoki ispáni tiszt megszerzésével egész Erdély felett érvényesítse hatalmát.⁴⁹ Nos, ennek a Gyulának a birtokai kivétel nélkül Dél-Erdélyben, a Marostól délre terültek el. Nagyjából hasonlót mondhatunk Nagy Gyula dédunokájának, a XIII–XIV. század fordulója nagy hatalmú erdélyi vajdájának és tartományurának, Kán Lászlónak a birtokairól is.⁵⁰ Az adatokat akként értelmezzük, hogy a Keántól leszármazott család (a későbbi Keán, illetve Kán nemzetség) a Szent Istvántól elszenvedett vereség ellenére is megőrizte korábbi birtokai egy részét Dél-Erdélyben. Hasonló eset figyelhető meg a Keán kortársától, Ajtonytól leszármazó Ajtony nemzetség esetében is, amelynek tagjai még a XIV. században is ott birtokoltak földeket, a Maros vidékén,⁵¹ ahol három évszázaddal korábban ősük, az István királlyal szemben csatát veszített Ajtony „országa” feküdt. A Keántól leszármazottak azonban – a vereséget követő időben – áttették működésük színterét a Dunántúlra, s így juthattak a keresztény korban Baranya megyei ingatlanokhoz.

Az Ajtony nemzetségre történő hivatkozás nem csupán a birtokok vonatkozásában példa értékű. Arra is analógiát szolgáltat, hogy egy, Szent Istvánnal szembeszálló törzsfő leszármazottjai időnek múltával erre a – keresztény értékek szerint nem méltó – ősre vezették vissza eredetüket (azaz múltjukat bátran vállalták), sőt nemzetségüket is István ellenségének nevére nevezték. Nem találhatunk abban semmi meglepőt tehát, ha egy másik nemzetség magát István egy másik ellenfelétől, Keántól származtatta, és genusát ennek nevével jelölte. Azon meg végképpen nem szabad csodálkoznunk, hogy egy idegen eredetű család válik magyarországi nemzetséggé, erre a Hontpaznantól a Gutkeleden át a Buzádig vagy a Hermántól a Héderen át a Győr nemzetségig rengeteg példát lehet felsorakoztatni.⁵² Attól pedig, hogy a Kán nemzetség dél-erdélyi nemzetséggé minősült, természetesen nem vált ősfoglaló nemzetséggé, mint ahogyan a II. Géza korában Magyarországra beköltöző és Vas, valamint Moson megyében nagy birtokokat szerző Héder nemzetség sem vált *pusztán* a genuszá válás okán Vas vagy Moson megye ősfoglaló nemzetségévé.

⁴⁸ TF. I. 391.

⁴⁹ KRISTÓ GYULA: a 3. jegyzetben i. m. 276–277.

⁵⁰ TF. II. 191., III. 542.; KRISTÓ GYULA: a 3. jegyzetben i. m. 280–281.

⁵¹ KARÁCSONYI JÁNOS: a 42. jegyzetben i. m. I. Bp. 1900. 91–94.

⁵² MÁLYUSZ ELEMÉR: a 37. jegyzetben i. m. 63–83.

Dél-Erdély bolgár eredetű és szláv nyelvű lakossága a X–XIII. században ténykérdés. A fentiek értelmében a felettük uralkodó Keán is történeti személyiség a X. század utolsó harmadában és a XI. század elején. Ezek után meg kellene kérdeznünk: milyen nemzetiségűnek tekinthető Keán? Úgy gondoljuk, egy ilyenféle kérdésfeltevésre az ezredforduló viszonyai közepette nem tudunk válaszolni (hiszen a kérdés immár egy másik, újabb ezredforduló felé közelítő időszak szemléletének jegyében fogant.) Amit nagy valószínűséggel mondhatunk Keánnal kapcsolatban, az mindössze annyi: bolgár származású volt. Úgy gondoljuk, leszármazottja volt annak a családnak, amely még a magyar honfoglalás előtt birtokolt a Kárpát-medencében dél-erdélyi területeket, s amely itteni uralmát – ha nem is csorbíthatatlanul – átmentette a honfoglalás utáni időkhöz. A közben eltelt évtizedek azonban nem múltak el nyomtalanul Keán családjára fölött sem. Az a közege, amely északról és nyugatról Keán területét határolta, s amely – a régészeti adatok tanúsága szerint – Dél-Erdélyben is jelen volt, vagyis a magyarság,⁵³ nem maradt hatás nélkül sem Keánra, sem népére. Amikor a XIV. századi krónikakompozíció 30. fejezetében arról olvashatunk, hogy a tartományi vezérek (*provinciales duces*) sokáig beszéltek Sarolt szépségéről,⁵⁴ ezek sorában Keán is ott lehetett. Keán – bolgár származása ellenére is – a X–XI. század fordulójára körül egyre inkább úgy viselkedett, mint egy magyar törzsfő, aki szembenállt Istvánnal és nem mint egy (megint a XX. század végi terminust használunk) idegen hatalom Kárpát-medencei exponense. A krónika által megörökített sorban – Koppány, Gyula, Keán – Keán pontosan azért szerepel, amiért Koppány és Gyula is (akik pedig nem voltak „idegenek”, hanem törzsköcs magyarok voltak), vagyis mert útjában álltak István területegyesítő politikájának, mert István ellenségei közé számítottak. Kiváltképpen érvényes ez Keánra. Róla tudjuk, hogy – szemben testvérével, Kulannal – nem tartozott abba a koalícióba, amelyet az erdélyi Gyula, Kulan és a Gyulákkal rokoni kapcsolatba került Géza alkotott. Keán tehát valószínűleg már Gézával is szembenállt, Istvánnal pedig nyílt konfliktusba keveredett. Az ellentét természetesen nem etnikai, hanem hatalmi természetű volt. S bár a dél-erdélyi bolgár eredetű, de az ezredforduló tájától már nem török, hanem szláv nyelvet beszélő nép – Makkai László szerint – „csak a középkor végére szívódott fel a magyar, főleg azonban román környezetben”,⁵⁵ Keán leszármazottjai sokkal gyorsabban beilleszkedtek a magyarországi viszonyok közé. A közvetlenül a Gyula elleni akcióra (1003) következő hadjáratban – dátuma legnagyobb valószínűség szerint 1003-ra tehető⁵⁶ – Szent István legyőzte a dél-erdélyi Keánt, és területét saját államához

⁵³ BÓNA ISTVÁN: in: Erdély rövid története, a 29. jegyzetben i. m. 117-125.

⁵⁴ SRH. I. 291.

⁵⁵ MAKKAI LÁSZLÓ: in: Erdély története, a 2. jegyzetben i. m. 257.

⁵⁶ MAKK FERENC: Magyar külpolitika 896–1196. Doktori értekezés tézisei. Szeged 1990. 6.; MAKK FERENC: A királyság első százada. Bp. 1992. 61. Magunk korábban más időponttal számoltunk, l. a 39. jegyzetben i. m. 489.

csatolta. Keán bukása után leszármazottjai – bolgár eredetük ellenére – nem tértek vissza Bulgáriába, ahonnan valamelyik elődjük átkerült a Kárpát-medencébe, hanem itt maradtak, osztoztak a Szent István és utódai által levett és hatalmukat veszített törzsfők – Gyula, Ajtony, Aba Sámuel, Vata – sorsában. Egy ideig bizonyosan rossz idők jártak rájuk (pl. Gyula Lengyelországba menekült, Vatát és fiát szigorú intézkedések sújtották), s ekkor teheték át a Keán-fiak vagy -unokák is működésük színterét a Dél-Dunántúlra, Baranya megyébe. A Szent Istvánnal hajdan szembenálló törzsfők utódai megbékéltek az új viszonyokkal, sorra-rendre alapítottak egyházakat (Ajtony utódai Ajtonymonostort, Vata leszármazottjai Csoltmonostort), akkor hozhatták létre a Keántól eredt családtagok Baranyában Szenttrinitás monostorát. A magyar környezetben a bolgár eredetű Keán utódai ugyanúgy elmagyarosodtak, mint a kabar (azaz kazár) eredetű Aba Sámuel leszármazottjai.⁵⁷ A Kán nem egy ága ismeretlen időkben (a XII. században?) visszatért Dél-Erdélybe. Amikor pedig az egykori harcok feledésbe merültek, s emléküket csak a krónika pergamenje őrizte, a Szent István által levett törzsfők utódai új erőre kaptak. Ajtony, Gyula, Keán, Aba Sámuel vagy Vata leszármazottjai kivétel nélkül nemzetségekké nyilvánították magukat a XIII. században. Az Ajtony, a Kán és az Aba nem egyenesen a Szent István kori ős nevéből nevezte magát. Az e genusokba tartozó nemzetségtagok egyikének-másikának karrierje oly magasra ívelt a XIII–XIV. század fordulóján, mintha elődeik nem Szent István ellenében vesztes törzsfők (vagy ehhez hasonló hatalmasságok) lettek volna. Aba Sámuel leszármazottja (Aba Amadé) éppen olyan vezető szerephez jutott 1300 táján tartományúrként az országban, mint Keán kései utóda, Kán László.

Minden jel arra mutat: a Géza fejedelemmel szembeszálló, Szent István királlyal harcoló Keán lehetett az a történelmi személyiség, akinek históriáját Anonymus 1210 táján írásban olvashatta vagy szójhagyomány útján megismerhette, s aki mintául szolgálhatott ahhoz, hogy regényes gestájában a helynévből életre keltett Salán vezér őseként Nagy Keán mesészerű alakját megformázza.

⁵⁷ KRISTÓ, GYULA: a 39. jegyzetben i. m. 456–457.

A Kán nemzetség egy ágának leszámozottjai:

Öreg vagy Nagy Gyula

erdélyi vajda, országbíró, bán, nádor, több megye (köztük az erdélyi Fehér megye) ispánja, oklevelekben szerepel
1201 – 1235 között, meghalt 1237 körül

László

lovászmester, bán, nádor, több megye ispánja, oklevelekben szerepel 1217 – 1245 között

Miklós

választott esztergomi érsek

László

erdélyi vajda, országbíró, több megye ispánja, oklevelekben szerepel
1263 – 1276 között

Gyula

oklevelekben szerepel 1263 – 1264-ben, Ákos mester krónikájában említi

Gyula

oklevélben 1278-ban szerepel

László

oligarcha, erdélyi vajda, Szolnok megye ispánja, oklevelekben szerepel
1290 – 1313 között, meghalt 1315-ben.

Keán, adversaire du roi Saint Étienne

La présente étude essaie de prouver que Keán de l'époque de Géza, figurant au chapitre 30 de la chronique hongroise n'est autre que le Keán du chapitre 66 qui a perdu une bataille contre le roi Saint Étienne et qui avait sa zone de domination en Transylvanie du Sud. Keán régnait sur des populations bulgares et slaves, lui-même était d'origine bulgare. Mais au Xe siècle, Keán participait de plus en plus aux affaires intérieures du bassin Carpatique. Tandis que le frère de Keán, Kulan était l'allié du prince Géza, Keán leur était opposé. Dans l'opposition entre Saint Étienne et Keán ce sont les questions de pouvoir qui étaient déterminantes et non pas les oppositions ethniques. Leur accrochage en 1003 s'est terminé par la victoire Saint Étienne. Cependant, les descendants de Keán ne sont pas retournés en Bulgarie, ils sont restés en Hongrie, bien qu'ils aient mis le théâtre de leur activité pour un certain temps de la Transylvanie du Sud en Transdanubie, dans le comitat de Baranya. C'est ici qu'ils ont fondé leur monastère familial. Plus tard, une de leurs branches est retournée en Transylvanie du Sud, et les membres de cette branche jouaient un grand rôle dans l'histoire de Transylvanie dès 1201 comme voïvodes de Transylvanie. Les ascendants de Keán, d'après le nom de Keán, se considéraient comme ceux qui appartenaient à la famille de Kán. L'ascendant tardif de Keán est Ladislas qui, au tournant des XIII – XIVes siècles, a créé un pouvoir de gouverneur de province en Transylvanie.